

نقش فقه در تربیت اجتماعی

مؤلف:

مصطفی رفسنجانی مقدم

عضو هیأت علمی مؤسسه آموزش عالی تابران

www.ketab.ir

سرشناسه: رفستجانی مقدم، مصطفی، ۱۳۵۹-

عنوان و نام پدیدآور: نقش فقه در تربیت اجتماعی / مؤلف: مصطفی رفستجانی مقدم.

مشخصات نشر: مشهد: مشهد: سخن گستر، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۲۳۲ ص.

شابک: 978-600-247-455-1

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص ۱۹۷-۲۱۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: اسلام -- جنبه‌های اجتماعی

موضوع: اخلاق اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ن ۷ / ۶۶ / BP ۲۳۰

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۸۴۴۲

انتشارات سخن‌گستر

مشهد - خیابان ابن‌سینا - مقابل ابن‌سینا ۱۲ - شماره ۱۹۱

تلفن: ۳۸۴۳۹۹۵۵

www.Sokhangostar.com

نام کتاب: نقش فقه در تربیت اجتماعی

مؤلف: مصطفی رفستجانی مقدم

صفحه‌آرایی: نفیسه اسماعیلی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۳

چاپ: میثاق

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۴۷-۴۵۵-۱

این کتاب با حمایت مالی مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان و مؤسسه آموزش عالی تابران بر اساس مصوبه دهمین جلسه شورای پژوهشی مؤسسه مذکور (بند چهار جلسه شماره ۵۱-۷۸/۲۲ تاریخ ۱۳۹۳/۱۲/۱۲) به چاپ رسیده است. بدینوسیله از مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان و مؤسسه آموزش عالی تابران تقدیر و تشکر می‌گردد.

فهرست مطالب

مقدمه ۱۵

فصل اول: کلیات

گفتار اول ۲۰

الف) تعریف و مفهوم فقه ۲۰

۱. فقه در لغت ۲۰

۲. فقه در آیات و روایات ۲۱

۳. فقه در اصطلاح فقها و اصولیون ۲۲

ب) اهمیت و جایگاه فقه ۲۳

گفتار دوم ۲۷

الف) تعریف و مفهوم تربیت ۲۷

۱. تربیت در لغت ۲۷

۲. تربیت در آیات و روایات ۲۸

۳. تربیت در معنای اصطلاحی ۲۹

۴. تعریف تربیت اجتماعی ۳۱

ب) راه تربیت ۳۲

ج) تعریف اخلاق ۳۳

د) فرق تربیت با اخلاق ۳۴

ج) ۳۵

ه) اهمیت و جایگاه تربیت ۳۶

نتایج این فصل ۴۰

فصل دوم: ارتباط فقه با تربیت

۴۲	گفتار اول: ارتباط فقه با تربیت (بررسی امکانی).....
۴۲	مقدمه گفتار.....
۴۲	زمینه‌های ارتباط فقه و تربیت.....
۴۲	۱. از جهت موضوع.....
۴۳	۲. از جهت قلمرو.....
۴۳	۳. از جهت اهداف.....
۴۴	۴. از جهت عملی و کاربردی بودن.....
۴۵	گفتار دوم: ارتباط فقه با تربیت (بررسی وقوعی).....
۴۵	(۱) ارتباط فقه با تربیت با توجه بر اصول تربیت.....
۴۵	۱-۱. اصل رعایت توانایی و محدودیت مترقی.....
۵۰	۱-۱-۱. از جهت مقطع سنی.....
۵۱	۱-۱-۲. از جهت جنسیت.....
۵۱	۱-۱-۳. از جهت شرایط زمانی و مکانی.....
۵۲	۱-۱-۴. از دیگر جهات.....
۵۳	۲. اصل تخفیف و مسامحت.....
۵۴	۲-۱. وجود جایگزین‌ها در احکام.....
۵۵	۲-۲. جواز انجام محرمات در حال اضطرار و ضرورت.....
۵۵	۲-۳. تخفیف در نحوه انجام برخی واجبات.....
۵۶	۲-۳-۲. نایب گرفتن.....
۵۶	۲-۳-۳. اکتفاء به قدر متقین.....
۵۷	۲-۳-۴. نماز مسافر.....
۵۷	۲-۳. سوق یا بازار مسلمین.....
۵۹	۳. اصل آزادی و اختیار.....
۵۹	۳-۱. تعریف آزادی.....
۶۰	۳-۲. رابطه آزادی با اختیار.....
۶۰	۳-۳. حدود آزادی.....

۶۳ ۳-۴. فقه و آزادی
۶۳ ۳-۴-۱. عرصه آزادی‌های فردی
۶۴ ۳-۴-۲. عرصه اقتصاد
۶۴ ۳-۴-۳. عرصه مسایل امنیتی و قضایی
۶۵ ۳-۴-۴. عرصه دفاع و جنگ
۶۵ ۳-۴-۵. عرصه اجتماع و سیاست
۶۶ (۲) ارتباط فقه با تربیت با توجه بر دو روش تربیت
۶۶ ۲-۱. یادداشت و تشویق
۶۹ ۲-۲. تنبیه و مجازات
۷۳ خاتمه گفتار دوم
۷۴ گفتار سوم: دو موید بر ارتباط فقه با تربیت
۷۴ الف) فقه القرآن و آمیختگی آن با نکات تربیتی
۷۵ ب) وجود کتاب‌های تربیتی - فقهی
۷۹ نتایج این فصل

فصل سوم: نقش احکام اسلامی در پرورش اجتماعی انسان‌ها

۸۲ مقدمات فصل
۸۲ الف) انسان موجودی اجتماعی
۸۳ ب) جامعه پذیری یا اجتماعی شدن (Socialization)
۸۵ ج) تربیت اجتماعی
۸۶ ۱. دیدگاه جامعه‌گرایان
۸۶ ۲. دیدگاه فردگرایان
۸۶ ۳. دیدگاه اسلام
۸۹ د) احتیاج جامعه به قوانین و مزایای قوانین دینی
۹۱ هـ) فقه اسلامی یک مکتب تربیتی کامل
۹۵ گفتار اول: فقه و خانواده
۹۵ تعریف خانواده

۹۶	اهمیت محیط خانواده
۹۷	خانواده در اسلام
۱۰۰	الف) ازدواج و کارکرد های آن از منظر اسلام
۱۰۲	۱. کمالات معنوی
۱۰۳	۲. آرامش و امنیت خاطر
۱۰۴	۳. تولید نسل
۱۰۴	۴. سلامت و امنیت اجتماعی
۱۰۵	۵. عفت و دوری از گناه
۱۰۶	۶. تقویت و تثبیت صفات جنسی
۱۰۷	۷. رشد و شکوفایی استعدادها
۱۰۷	۸. گسترش روابط اجتماعی در طریق خویشاوندی
۱۰۹	ب) طلاق، منفورترین حلال
۱۱۰	۱. برخی از آثار شوم طلاق
۱۱۱	۲. مذمت طلاق از منظر اسلام
۱۱۳	۳. موانعی برای تحقق طلاق
۱۱۶	ج) حضانت یا حمایت از کودکان خانواده
۱۱۶	۱. تعریف حضانت
۱۱۸	۲. حکم حضانت
۱۱۸	۱-۲. حضانت تا دو سالگی
۱۱۹	۲-۲. حضانت از دو تا هفت سالگی
۱۱۹	۳. زوایای فقهی - تربیتی حضانت
۱۲۲	گفتار دوم: فقه و مدرسه
۱۲۲	الف) تعریف مدرسه
۱۲۳	ب) اهمیت تربیتی مدرسه
۱۲۵	ج) اسلام و علم آموزی
۱۲۶	د) مسجد نخستین مدرسه در اسلام
۱۲۷	ه) مسجد کانون تربیت انسان‌ها

۱۲۷	۱. تربیت دینی
۱۲۸	۲. تربیت عملی
۱۲۸	۳. تربیت الگویی
۱۲۸	۴. تربیت اخلاقی
۱۲۹	و) مراتب و درجات مواد درسی از منظر فقه
۱۳۰	۱. واجب عینی
۱۳۱	۲. واجب کفایی
۱۳۱	۳. سنت و مستحب
۱۳۲	۴. علوسی که تحصیل آن‌ها حرام است
۱۳۲	۵. دانش‌هایی که تعلیم و تعلم آن‌ها مکروه است
۱۳۴	ز) قلمرو تعلیم و تعلم در فقه اسلامی
۱۳۶	۱. مواد درسی ممنوعه
۱۳۶	۱-۱. سیخر
۱۳۸	۱-۲. کیهانت
۱۳۸	۱-۳. قیافه
۱۴۰	۱-۴. شعبده (شعبده)
۱۴۰	۲. مواد درسی سفارش شده
۱۴۱	۱-۲. تعلیم قرآن
۱۴۲	۲-۲. تعلیم زبان عربی
۱۴۲	۲-۳. تعلیم شنا و تیراندازی
۱۴۲	۲-۴. تعلیم نوشتن و حساب کردن
۱۴۳	ح) حقوق معلم و شاگرد
۱۴۳	۱. حقوق و وظایف دانش‌آموز بر آموزگار
۱۴۶	۲. حقوق و وظایف آموزگار بر دانش‌آموز
۱۴۹	گفتار سوم: فقه و اجتماع
۱۴۹	الف) محیط اجتماع
۱۵۱	ب) بُعد اجتماعی دین

.....	ج) فقه اجتماعی اسلام	۱۵۲
.....	د) نمونه‌هایی از فقه اجتماعی و آثار تربیتی آنها	۱۵۴
.....	۱. نماز	۱۵۴
.....	۱-۱. نماز جماعت	۱۵۵
.....	۱-۲. نماز جمعه	۱۵۷
.....	۲. روزه	۱۶۰
.....	۳. حج	۱۶۲
.....	۴. زکات	۱۶۴
.....	۵. جهاد	۱۶۷
.....	۶. امر به معروف و نهی از منکر	۱۷۰
.....	۷. وقف	۱۷۲
.....	۸. حقوق جزا	۱۷۵
.....	ب) اصلاح و تربیت	۱۷۸
.....	ج) تحقق عدالت	۱۸۲
.....	د) بازدارندگی	۱۸۴
.....	۸-۱. زنا	۱۸۷
.....	۸-۲. قصاص	۱۸۹
.....	۸-۳. رشوه خواری	۱۹۱
.....	نکته تربیتی و پایانی فصل سوم	۱۹۴
.....	تضاد در روش تربیتی بین خانواده، مدرسه و جامعه	۱۹۴
.....	نتایج این فصل	۱۹۷

فصل چهارم: نتایج و پیشنهادات این تحقیق

.....	مقدمه فصل	۱۹۹
.....	نتیجه اول: فرهنگ سازی دینی (تربیت دینی)	۲۰۰
.....	الف) تعریف تربیت دینی	۲۰۱
.....	ب) ضرورت تربیت دینی	۲۰۱

۲۰۱ ۱. از لحاظ فردی
۲۰۲ ۲. از لحاظ اجتماعی
۲۰۲ (ج) آغاز تربیت دینی
۲۰۳ نکته پایانی این نتیجه
۲۰۵ نتیجه دوم: رویکردی جدید به فقه با توجه به کارآمدی و قلمروی آن
۲۰۵ الف) دین حداقلی یا حداکثری؟
۲۰۵ دیدگاه نخست: رویکرد حداکثری
۲۰۶ دیدگاه دوم: رویکرد حداقلی
۲۰۷ ب) نظام سازی و نظریه پردازی فقه
۲۰۸ توجه به کارآمدی فقه
۲۰۹ نتیجه سوم: حل ناهنجاری‌ها، به کمک فلسفه تربیتی احکام
۲۱۰ الف) تعریف فلسفه احکام و محدوده آن
۲۱۱ ب) فواید بحث از فلسفه احکام
۲۱۴ ج) اقسام فلسفه‌های احکام
۲۱۵ پیشنهادات این تحقیق
۲۱۶ خلاصه این فصل
۲۱۷ فهرست منابع

مقدمه

تربیت، فعالیت هدفمندی است که میان دو عنصر مربی و متربی جریان دارد و تحقق عینی آن در گرو بررسی مبانی، اصول و به کارگیری روش‌های مناسب می‌باشد. فقه نیز مجموعه بایدها و نبایدهای شرعی در همه ابعاد زندگی انسان است که عمدتاً به تنظیم رابطه او با خداوند و دیگر انسان‌ها می‌پردازد. فقه و تربیت دو عرصه مهم هستند که در زندگی یک فرد مسلمان، نقش برجسته‌ای ایفا می‌کنند.

در تعریف تربیت اجتماعی آمده است که: «همان آشنا ساختن متربی است با روحیات اجتماعی و آموختن راه و رسم زندگی کردن با دیگران و سپس پرورش روحیه تعهد و التزام عملی به انجام وظایف خویش در این مورد، زیرا انسان مؤمن به تناسب نیازها، و گرایش‌های مختص خود ناگزیر به ارتباط با اصناف گروه‌ها و افراد مختلفی است. در این تعامل و داد و ستد اجتماعی هر کدام نیازهای یکدیگر را برآورده می‌کنند. این روابط به دلیل پیچیدگی شخصیت و ماهیت اجتماعی و فردی انسان برای او مسائلی را به وجود می‌آورد که باید بتواند بهترین شیوه برای برخورد با این مسائل را بیابد و به آن عمل کند.»^۱

تربیت و پرورش همه جانبه انسان، یکی از نیازهای ضروری و اساسی او است و انسان در پرتو تربیت صحیح است که به کمال مطلوب خویش نائل می‌شود.

۱. محمد علی حاجی ده آبادی، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام، ص ۱۱۵.

از سوی دیگر شریعت و بُعد عملی آن یعنی فقه، جایگاه ویژه‌ای در شکل دهی زندگی انسان دارد و مجموعه‌ای از باید و نبایدها، زندگی او را احاطه کرده و به آن رنگ خاصی بخشیده است. فقه از ایفای نقش در محدوده زندگی فردی انسان فراتر رفته و رسالتی نوین یافته و در صدد پاسخگویی به نیازهای شرعی انسان در همه ابعاد فردی و اجتماعی است.

آنچه در این میان مهم می‌نماید بررسی نقش فقه در این عرصه مهم یعنی تربیت اجتماعی است؛ چرا که بررسی فقه از این منظر به زندگی اجتماعی یک فرد مسلمان وضعیتی مطلوب و شایسته می‌بخشد.

به اهداف این پژوهش می‌توان اینگونه اشاره نمود:

الف) هدف اولیه این تحقیق این است که رابطه فقه با تربیت آشکار سازد و بیان کند که فقه با تربیت مرتبط است و احکام فقهی اسلام دارای بار تربیتی می‌باشد.
ب) هدف میانی این تحقیق عبارت است از: ایجاد نگرشی صحیح و رویکردی جدید به فقه.

ج) هدف نهایی نیز، تبیین جایگاه احکام فقهی از منظر تربیتی است.

از مهمترین پرسش‌هایی که این پژوهش پاسخگویی به آن‌ها را پی می‌گیرد می‌توان به نمونه‌های ذیل اشاره نمود:

- ۱- ماهیت فقه و تربیت چیست و اهمیت هر یک در زندگی آدمی کدام است؟
- ۲- آیا می‌توان برای فقه و تربیت ارتباطی را تصور نمود؟
- ۳- با توجه به ویژگی «مدنی بالفطره»^۱ بودن انسان، فقه چه نقشی در تربیت اجتماعی وی دارد؟
- ۴- آیا به کمک فقه می‌توان به یک جامعه مطلوب و تربیت یافته رسید؟

۱. علی باقی نصر آبادی، مبانی جامعه‌شناسی، ص ۷۵؛ مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۱۵، ص ۱۴۶.

به رغم اهمیت و جایگاه فقه و تربیت و نقش چشم‌گیر این دو در زندگی فرد مسلمان تا کنون پژوهش‌چندانی در این زمینه انجام نشده است. علاوه بر مطلب فوق نکات ذیل نیز ضرورت و اهمیت چنین پژوهشی را آشکار می‌نماید:

الف) با توجه به ارتباطات و اشتراکاتی که بین فقه و تربیت وجود دارد، بررسی نقش فقه در تربیت اجتماعی انسان‌ها به عنوان بخشی از معارف دینی مورد نیاز انسان دین‌مدار لازم به نظر می‌رسد.

ب) ماهیت دینی و اسلامی فقه است که می‌تواند به فرایند اسلامی سازی تربیت کمک نموده و بخشی از محتوای تربیت اسلامی را پوشش دهد.

ج) منظر اصلی دین و رسالت عمده انبیاء، تربیت انسان‌ها به سوی کمال حقیقی است و بخش عملی دین، فقه است، لذا ضروری است که فقه را با این منظر بررسی نموده، تا رسالت اصلی آن شکوفا گردد.

از فرضیه‌هایی که این تحقیق دنبال می‌کند (به صورت جمله خبری) عبارت است:

۱- هر یک از احکام شریعت مبتنی بر مصالح و مفاسد واقعی است تا به تربیت مطلوب و تکامل حقیقی انسان منجر گردد.

۲- فقه قابلیت و توانایی برای تربیت مطلوب انسان‌ها را داراست.

۳- فقه برنامه تربیتی اسلام و دستورات عملی جهت رشد و تعالی بشریت است.

۴- فقه همه ابعاد زندگی انسان‌ها را در برمی‌گیرد و در تمام آن زوایا به تربیت آن‌ها می‌پردازد.

بعد از بیان فرضیه‌های این تحقیق ذکر کاربردهای متصور این تحقیق مفید به نظر می‌رسد:

الف) تسریع فعالیت‌های پژوهشی محققانی که با این نگاه به فقه می‌نگرند و می‌اندیشند.

ب) نقش مقدمه‌ای این چنین پژوهشی در ابعاد دیگر فقه و تربیت مثل بعد فردی، بعد اقتصادی، بعد سیاسی و....

ج) مورد استفاده قرار گرفتن این تحقیق برای مراکز تصمیم‌گیرنده امور اجتماعی و نهادهایی که مستقیم یا غیر مستقیم با این گونه تحقیقات مرتبط می‌باشند؛ هم

چون آموزش و پرورش، دفتر تبلیغات اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان ملی جوانان و مراکز انتظامی و

از امتیازات این تحقیق می‌توان به میان رشته‌ای بودن موضوع آن اشاره نمود.

نکته قابل توجه این که، تربیت اسلام در قالب یک برنامه است که تبیین زمینه عملی و فعالیت‌های تربیتی، از ناحیه فقه قابل پیگیری است.

از آنجایی که مباحث تربیتی و ابواب فقهی دارای حجم و گستردگی زیادی است و به جهت جلوگیری از سطحی شدن پژوهش، نگارنده سرمایه اساسی خود را به بررسی نقش فقه در مهم‌ترین بُعد تربیت؛ یعنی بُعد اجتماعی قرار داده است.